

PRESLAV ŞEHRİNDE YENİ KEŞFEDİLEN PROTO - BULGAR KİTABESİ *

IV. VENEDİKOFF

Bulgarcadan Türkçeye çeviren : FİRUZE PREYGER
Millî Eğ. Bakanlığı Müzeler Genel Md. Asistanlarından

1945 senesinde Millî Arkeoloji Müzesi tarafından eski Bulgar Hükümet merkezlerinden Preslav civarında, Byal Bryag mevkiinde yapılan kazılarda, orta zamanlar bölümünü idare eden Bn. V. Mavrodinova yeni bir Proto-Bulgar kitabesi keşfetti. Bu kıymetli keşfi ilk olarak neşretmek fırsatını bana verdiklerinden dolayı Bn. Mavrodinova'ya teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Kitabenin mevzuunu tetkik ederken kendilerinin kopyalarından, almış oldukları kalıplardan ve resimlerden faydalandım.

Kitabenin hâkedilmiş olduğu granit sütun, bu seneki kazılarda meydana çıkan kilisenin mihrabında bulunup mihrap masasının kaidesini teşkil etmektedir. Sütunun uzunluğu 2 m. dir. Kitabe 10 satır yazıdan ibarettir ve satırların her birinin sonu, başladığı yere kavuşmak suretile sütunun çevresini kuşatmaktadır. Yalnız kitabenin uzunluğunca çekilmiş düz bir hat her satırın ilk harfını sonuncusundan ayırmaktadır.

Kitabenin metnini şekil 53 te veriyoruz (tercümemizde ikinci resim).

Kitabenin harfleri, büyük bir dikkatle meydana getirilmiş olan Şumnu ve Varna Proto-Bulgar kitabelerindeki harfleri hatırlatmaktadır. Bunlar (okunamayan bir kelime) oyulmuş olup uzunlukları 5-10 cm. arasındadır. Şekil bakımından en karakteristik görünenler şunlardır: A, iki kolunun arasındaki hat bir dar açı şeklinde kırıktır; B, kaidedeki ufkî hat uzatılmıştır; Z, paralel hatlar hafifçe meyillidir; K, şakulî hattın uçları uzatılmıştır; X, hafif yana yatmış bir haç şeklindedir; C ve E daima yuvarlaktırlar.

* Bulgar Arkeoloji Enstitüsü Bulletin'inden alınmıştır (Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare) cilt XV Sofiya 1946.

Daha ilk bakışta kitabede rakkamların da yer aldığı göze çarpmaktadır. Bunlar, Yunancanın sayı ifade eden harf işaretleri ile belirtilmiş olup kelimelerin önlerine ve arkalarına üst üste iki nokta konmak suretile ayırılmışlardır. Meselâ: 3 üncü satırda: YNE:- 455, dördüncü satırda: ΦΜ:- 540, beşinci satırda: YKZ:- 427, altıncı satırda: ΩΝΔ:- 854, 8inci satır: K:- 20, 9uncu satır: M:- 40, 10uncu satırda iki defa: A:-I ¹.

Kolaylıkla okunması mümkün olan rakkamlardan maada birinci satırda altıncı harften sonra ΗΤΖΗΡΓΟΥ ΒΩΛΕ şeklinde bir ibare görülmektedir ki, bunu diğer Proto-Bulgar kitabelerinden gayet iyi tanıdığımız ΗΤΖΗΡΓΟΥ ΒΟΗΛΑΣ veya ΗΤΖΗΡΓΟΥ ΒΟΥΛΗΑ ² unvanına bağlamak mümkündür. Yalnız bizim kitabemizde bunun ikinci kısmında biraz değişiklik yapılmış, fakat hiçbir kısaltma işareti konmamıştır. Yedinci satırın son beş harfi yine Proto-Bulgar kitabelerinden tanıdığımız ve unvan ifade eden ΖΩΠΑΝ -Jupan ³ kelimesini teşkil etmektedir. Bu iki unvan kitabenin Proto-Bulgarlara ait olduğunu açık olarak göstermektedir. Bunlara, eski Bulgar Han'larının emriyle ve Yunanca olarak yazılmış bir kısım kitabelerde ⁴ de tesadüf edilmektedir. Fakat bizim kitabemiz Proto-Bulgarlara ait olmasına ve Yunan harfleri ile yazılmış bulunmasına rağmen içinde yunancaya benzer hiçbir kelimeye rastlamak mümkün değildir. Hatta fazla olarak metnin şurasında burasında Yunancaya olduğu gibi eski Bulgar diline de yabancı olan bir tarza, yani birkaç sessiz harfin arka arkaya geldiğine tesadüf ediyoruz. İkinci satırın sonu ile üçüncü satırın başında -ΜΣΧ- ve dördüncü, altıncı, dokuzuncu satırlarda -ΛΣΧ- şeklinde üç sessiz harfin bir araya geldiği görülmektedir ki, bu şekiller yunancaya tamamiyle yabancıdır. Bunlar daha ziyade Yunanca olmayan bir dile ait kelimelerin Yunan harfleri ile ifade edilmesi için bir tecrübe mahiyetinde olabilir. Bu izahat bizi kitabenin ancak Proto-Bulgar dilinde yazılmış olabileceği neticesine vardiıyor.

Burada kitabemizin yazısının bir hususiyetinden de bahsetmek icabeder. Kitabede, Yunan alfabesinde "O", sedasını ifade eden iki işaretten (O ve Ω) yalnız ikincisi (Ω) kullanılmıştır. Yunan

¹ V. Beşevlieff, Proto-Bulgar kitabeleri. XXXI, I, 1934, 9.

² » 118.

³ » 7.

⁴ » 41 ve No. 17, 19, 24 ten sonra, 3.

dilinde yazılmış diğer Proto-Bulgar kitabelerinde işe imlâ kaidelerinin (Ω) icabettirdiği yerlerde bile (O) yazılmış olup istisnalar gayet azdır. Omega'dan daima kaçınılmıştır. Bu harfe yalnız bazı kitabelerde, Proto-Bulgar has isimlerinin başında tesadüf edilmektedir. Bunun için Beşevlieff bu gibi hallerde bu harfin büyük harf vazifesini gördüğünü ileri sürüyor. Bizim kitabede (Ω) işareti, "O,, sedasının bilhassa kelimelerin başında daha iyi belli olan hususi bir telâffuzunu belirtmek için mi yoksa grafik olarak mı yazılmıştır? Bunu söylemek pek mümkün değildir¹. Fakat bu harfin Proto-Bulgar kelimelerinde daima tercih edildiği Preslav kitabesinde bir kaide olarak gözükmektedir.

Yunan alfabesinde (I) sedası için kullanılan iki işaretten -I ve H- kitabemizde yalnız ikincisi (H) kullanılmıştır². İmlâda bundan başka hususiyetler yoktur.

Metnin ayrı ayrı kelimelere bölünmesinde büyük güçlüklerle karşılaşılıyor. Tanıdığımız iki unvan ve rakkamlar vazıyı küçük ibarelere bölmektedir. Meselâ: I inci satırda HTZHPΓQY BQYΛE ibaresinden önce gelen 6 harf ayrı bir kelime teşkil ediyor gibi görülmektedir. Bu unvandan sonra gelen XQYMSXHKYΠE ibaresini de ikiye ayırmak mümkündür. Çünkü bu ibarenin ikinci kısmı olan KYΠE'ye daha sonra metnin üç yerinde tesadüf edilmektedir (5, 8, 9 uncu satırlara bak.). 3-4 satırdaki TQHLAXH ibaresine daha sonra 5-6 ve 8 inci satırlarda tesadüf edildiği gibi her üç halde de önünde ve arkasında rakkamlarla çevrilmiş olduğu için bunu da ayrı bir kelime olarak kabul edebiliriz. Rakkamdan ve KYΠE kelimesinden evvel gelen 4-5 inci satırlardaki ECTPΩΓHN veya 8 inci satırda yazıldığı gibi ECTPYΓHN'ni de ayrı bir kelime olarak kabul etmek icabeder. Jupan unvanından evvel gelen TQYPTQY-NAΠHΛE ibaresi ise tek bir kelime olamayacak kadar uzundur ve iki kısma ayrılabilir. Bunlardan birincisi TQYPTQYNA ve ikincisi de ΠHΛE olabilir. Bu şekilde bir ayırmayı tercih etmemize sebep Türk dillerinde karakteristik olan "sesli harf ahengi,, kaidesinin muhafaza edilmiş olmasıdır ki, Proto-Bulgarcanın bunlardan birine mensup olduğu şüphesizdir. Bu kaideye göre bir

¹ Beşevlieff, 14 «Ω» işaretine No. 1, 2, 10, 15, 19 kitabelerde tesadüf edilmektedir». No. 1, 2, 10 da has isimlerin başında büyük harf olarak kullanılmakta, diğer ikisinde ise kelimelerin ortasında normal haliyle görülmektedir.

² Aynı yerde, 14.

kelimedeki sesli harflerin hepsi ince veya hepsi kalın olabilir. Buna göre ΤΩΥΡΤΩΥΝΑ kelimesindeki sesli harfler kalın ve ΠΗΛΕ deki-ler incedir. Diğer ayrı kelimeler, sondan bir evvelki satırda, rakkamdan sonra ve ΚΥΠΕ kelimesinden evvel gelen ΧΛΩΥΒΡΗΝ¹ ve son satırda iki rakkam arasında yer almış bulunan ΑΛΧΑΣΗ² dir.

Kitabenin metninde bu şekilde ayırmalar yapıldıktan sonra enteresan bir hususiyet meydana çıkmaktadır. Rakkamlara yalnız şu üç kelimededen sonra tesadüf ediyoruz: ΚΥΠΕ, ki buna dört yerde rastlamaktayız, ΤΩΥΛΣΧΗ, üç yerde görülüyor ve ΧΛΩΥΒΡΗΝ yalnız bir yerde geçmektedir. Eğer kitabeyi, bu özellikleri belirtecek şekilde tanzim edecek olursak aşağıdaki gibi bir şeklin meydana geldiğini görürüz:

ZHTKQH	HTZHPΓ/ΩΥ	ΒΩΥΛΕ	ΧΩΥΜ/ΣΧΗ	ΚΥΠΕ	455
			ΤΩ/ΥΛΣΧΗ		540
			ΕΣΤΡΩ/ΓΗΝ	ΚΥΠΕ	427
			ΤΩ/ΥΛΣΧΗ		854
ΤΩΥΡΤ/ΩΥΝΑ	ΠΗΛΕ	ΖΩΠΑΝ/ΕΣΤΡΥΓΗΝ	ΚΥΠΕ	20/	
			ΤΩΥΛΣΧΗ.		40/
			ΑΛΧΑΣΗ/ΚΥΠΕ		. 1
			ΧΛΩΥΒΡΗΝ		. . . 1

Metnin bu şekilde tanzim edilmesinden sonra müteaddit enteresan vakıalar göze çarpmaktadır. Her şeyden evvel rakkamlarla iki unvan arasındaki münasebetler nazarı dikkatimizi çekiyor. (İçirgu boil) unvanını takip eden bütün rakkamlar 400 den büyüktür. (Jupan) unvanından sonra gelenler ise 40 tan küçüktür. Müteaddit kitabe ve bunlar hakkındaki neşriyata bakılacak olursa (içirgu boil'in) Proto-Bulgar devlet sisteminde yüksek bir mevki işgal ettiği anlaşılır. (Jupan) hakkındaki bilgilerimiz az ise de bunun da daha aşağı bir rütbe olduğu muhakkaktır. Bu iki unvanı takip eden rakkamlar arasındaki münasebet kitabemizin birinci kısmının (içirgu boil'e) ve ikinci kısmının da (jupan'a) hasredilmiş olduğunu kat'i olarak göstermektedir.

Vazih olarak dikkati çeken diğer bir nokta da kitabemizde eşyaların sayılarının da gösterilmiş olmasıdır. Bu eşya isimlerinin bir kısmı yalnız (içirgu boil) unvanından sonra gelmektedir, - ΧΩΥΜΣΧΗ, ΚΥΠΕ, diğer bir kısmı ise yalnız (jupan'dan) sonra ΑΛΧΑΣΗ ΚΥΠΕ, ΧΛΩΥΒΡΗΝ ve son bir kısım da hem birincisinden

hem ikincisinden sonra gelmektedir (ΤΩΥΛΣΧΗ, ΕΣΤΡΩΓΗΝ ΚΥΠΕ). Şuna da işaret etmek isteriz ki bu son ibareden sonra gelen rakkam daima onu takip eden ΤΩΥΛΣΧΗ den sonra gelen rakkamın yarısına müsavidir.

Bütün buraya kadar söylediklerimizden şu neticeyi çıkarmamız mümkündür: Aslında bu kitabe (içirgu boil) ve (jupan'a) ait birtakım eşyaların listesi olup bunların yanlarında rakkamla sayıları da gösterilmiştir.

Bu hali ile yeni keşfedilen Proto-bulgar kitabesi Yunanca yazılmış olan diğer Proto-Bulgar askerî kitabe-listelerine benzemektedir. Şimdiye kadar bunlardan yalnız iki tane biliniyordu. Bir tanesi Varna¹ civarında Şabla köyünde bulunmuştu.

λ Βαγατούρ βαγαίνου
λορακηα ην ὀμοῦ ΜΓ'
Κασίδια ΜΕ'

Diğeri de Preslav'da bulunmuştur. Kitabenin, üzerine hâkedilmiş olduğu sütun kırılmış olup metnin büyük bir kısmı eksiktir. Kitabenin başı tamamiyle kaybolmuştur, yalnız son kısmı mevcuttur².

. [ῥησίν τὰ] / λορ[ή]ϊ [ηα . . . αὐ]τοῦ τὰ [Κασήδ/ηα] Β'
κ[ἔ τὰ λυ]πά στ[ρατηκ]ά λορῆ[κηα . . σ] / κέουμ[αέ / χουν σαλμά]ρηα /
ΡΣΑ' κὰι τὰ λορῆκηα τῶν ῥσι[ν] / ΡΣΒ'

Metinde ilk olarak “zırh gömleği,, manasına gelen ΛΟΡΗΚΗΑ kelimesini görmekteyiz. Bundan sonra gelen ve gömleklerin sayısını bildiren rakkam kaybolmuştur. Müteakiben ΑΥΤΟΥ kelimesi gelmektedir. Müellif³ bunu, gömleklerin bir şahsa ait olduğunu göstermek için kullanılmış bir kelime olarak kabul ediyor. Şahsın ismi kitabenin başı ile kaybolmuştur. Kitabede bundan sonra [ΚΑΣΗΔ] ΗΑ (miğferler) gelmektedir ve miktarları 2 dir. Kelimenin yalnız son iki harfi mevcut olduğundan tefsir biraz şüpheli olabilir. Bunu takip eden “ve diğer askerî zırh gömlekleri,, ibaresinden -Κ[Ε ΤΑ ΛΥ]ΠΑ ΣΤ[ΡΑΤΗΚ]Α ΛΟΡΗ[ΚΗΑ yalnız son kelime kat'i olup burada da rakkam eksiktir. Kitabenin sonuna “göm-

¹ Begevlieff,, 49 ve 25.

² Aynı yerde, «Metin üzerinde tamamlamalar ve notlar» adlı ilâvede, sayfa 139.

³ Kalinka, Antike Denkmaler in Bulgarien, Wien 1906, No. 85.

lekler, eğerler içindir,, kaydıyle 191 eğer ve 192 zırh gömleği ilâve edilmiştir. Görünüyor ki her iki kitabe de bize muhtemel olarak zırh gömlekleri, miğferler ve diğer teçhizatı havi birtakım askerî depoların mevcudiyetini haber vermektedir. Şunu da ilâve edelim ki ikinci kitabede “zırh gömlekleri,, kelimesine üç yerde tesadüf edilmektedir. İlk sözü geçen gömlekler, ismi baş kısımda kaybolmuş olan bir şahsa ait olduğuna göre bunların subay elbisesi olmaları ve müteakiben -ΤΑ ΑΥΠΑ ΣΤΡΑΤΗΚΑ ΛΟΡΗΚΗΑ- şeklinde yazılan gömleklerden farklı bulunmaları icap eder (müellife göre). Üçüncü tip gömlekler de üçüncü bir nev'e aittir. Zırh gömleklerinin eğerlerle alâkalı olarak gösterilmeleri, müellife göre, bunların atları örtmeğe mahsus olduklarındanır.

Bizim yeni keşfedilen Proto-Bulgar kitabemizde de böyle birtakım zırh gömlekleri ve miğferlerin sıralanmış olduğunu tahmin etmek mümkündür. Bu kitabede “zırh gömleği,, manasına gelmesi en fazla muhtemel olan kelime ΚΥΠΕ dir. Kitabede kullanıldığı her dört halde de kendisinden evvel birbirinden farklı üç kelime-den biri gelmektedir ki, bu kelimelere janr ifade eden ve onun manasını açıklıyan birer söz olarak bakabiliriz. Bu üç kelime şunlardır: ΧΩΥΜΣΧΗ, ΕΣΤΡΩΓΗΝ veya ΕΣΓΡΥΓΗΝ ve ΑΛΧΑΣΗ. Yunanca yazılmış Preslav kitabesinde de aynı şeylere tesadüf etmekteyiz.

Bu vaziyete göre sonlarına rakkamlar ilâve edilmiş olan diğer kelimeler de miğfer ve eğer manasına gelebilir ve kitabede diğer askerî teçhizat mevzubahs oluyorsa bunların da ΤΩΥΛΣΧΗ, ΧΛΩΥΒΡΗΝ kelimelerile ifade edilmiş olmaları icabeder.

Buraya kadar yürüttüğümüz tahminlerin doğruluğundan emin olabilmek için yegâne çare, kitabenin çözülmesinde Proto-Bulgarcanın bazı türk dilleri veya lehçeleri ile olan yakın akrabalığına istinat etmektir. Yalnız şunu da gözönünde bulundurmalıyız ki, üzerinde durduğumuz kitabe oldukça eskidir (M. s. IX. yüzyıl) ve o zamandan beri muhtelif türk dillerinde az veya çok değişmeler olmuştur.

Kitabenin satır satır ve kelime kelime tetkikine geçmeden evvel buraya kadar söylenenlerin hepsini gözönünde bulundurmak icabeder:

I. Satır. ΖΗΤΚΩΗ ΗΤΖΗΡΓΩΥ ΒΩΥΛΕ.

Kitabemizde “içirgu boila,, unvanının birinci kısmı olan

HTZHPTΩY şimdiye kadar malûmumuz olan şekillerinden hiçbir ayrılık göstermemektedir ¹. Kitabede kabul edilen bir imlâ kaidesine göre (O) sedası (Ω) işareti ile belirtilmiştir. Bu unvanın ikinci kısmı olan ΒΩΥΛΕ enteresan bir şekil arz etmektedir. Bu kelime, Yunanca yazılmış Proto-Bulgar kitabelerinden malûm olan şekillerile ΒΟΗΛΑΣ ², ΒΟΥΛΗΑΣ ³ mukayese edilecek olursa ehemmiyetli farklar göze çarpmaktadır. Sondaki (S) harfinin kaybolması, kelimenin burada Grekleşmiş olarak değil de Proto-Bulgarcaya has formunda belirmiş olmasile izah edilebilirse de diğer değişiklikleri aynı şekilde izah etmeğe imkân yoktur. Çünkü zamanımıza kadar muhafaza edilmiş yegâne Proto-Bulgar metni olan, St. Mikloş hazinesine ait kaplardan biri üzerindeki kitabede ΒΟΥΗΛΑ şekli görülmektedir. Proto-Bulgar diline ait bazı kelimelerde (U) ile (O) ve (A) ile (E) ⁴ nin yanyana veya birbirinin yerine yazıldıkları gözönünde bulunudurulacak olursa bizim kitabemizde de bu iki şeklin kullanıldığı ve (O) yerine ΩΥ, (A) yerine de (E) nin yazıldığı kabul edilebilir. ΒΩΥΛΕ kelimesinde (Λ) den evvel veya sonra gelen (i) harfinin kaybolmasını izah etmek mümkün olamamaktadır ⁵. Kaybolan bu harfin evvelce kullanılmasının sebebi (Λ) nin çok yumuşak bir telâffuzunu belirtmek için kendinden evvel veya sonra (i) yazılması ve bu şekilde palatalisation'un belirtilmek istenmesile izah edilebilirdi. Fakat bu izahat aslında yanlış gibi görünmektedir. Çünkü ΒΟΗΛΑ kelimesi Uygur rünik kitabelerinde kalın, sert (velare) (L) ile yazılmıştır ⁶.

İçirgu boil unvanı " iç bolyar „ yani devletin merkezi idaresinde vazife gören bolyar manasında gelmektedir ⁷.

Şimdiye kadar bilinen Proto-Bulgar abidelerinde, içirgu boil unvanının önüne hiçbir sıfat konmamıştır. Umumiyetle bundan önce bolyar'ın adı yazılmaktadır. Unvanın önüne ismin yazılması,

¹ Zlatarski, İç ve dış bolyarlar kimlerdir. S. S. Bobçeff'in hatırasına ithaf edilen dergi. Sofiya 1925, 45.

² Beşevlieff,, 118.

³ » » 99 - 100.

⁴ G. Feher, Tuna Proto-Bulgarları'nın dillerine ait kalıntılar. IAI V, 1928-29, 132.

⁵ P. Nikoff, Byzantinoslavica III 2, 371.

⁶ Thomsen, Les inscriptions d'Orhon, 19 ve devamı.

⁷ Zlatarski, İç ve dış bolyarlar kimlerdir, 45.

bütün türk dillerinde karakteristik bir olaydır¹. Her halde bizim kitabemizde de ЗНТКОН kelimesi bolyar'ın ismi olmalıdır. Fakat maalesof Proto-Bulgar isimlerine ait malûmatımız pek küt olduğundan onlarla bir mukayese yapmak ve bu isim hakkında daha tam bir şey söylemek mümkün değildir. Bizim kitabemizde bunun şekli ile alâkalı olarak şuna işaret etmemiz icabeder ki, kelimenin ilk harfini teşkil eden sedanın telâffuzunu bilmediğimiz gibi bu halin taşçının hatasından doğma bir ditographie olup olmadığını da tahmin edemiyoruz.

2-3. Satır. ΧΩΥΜΣΧΗ ΚΥΠΕ : ΥΝΕ : (= 455)

Şimdiye kadar söylenenlerden anlaşılacağı gibi, her iki unvanı takip eden kelimeler muhtelif harb levazımının isimleri olup bunların sonlarına miktarlarını bildiren rakkamlar da ilâve edilmiştir. Yine şunu da anlamış bulunuyoruz ki, eğer bizim kitabemizde sözü geçen harb malzemesi Yunanca yazılmış olan Preslav kitabesindeki malzemenin aynı ise ΚΥΠΕ kelimesi "zırh gömleği", manasına gelmesi en çok muhtemel olan kelimedir. Çünkü Yunanca yazılmış Preslav kitabesindeki ΛΟΡΗΚΗΟΝ kelimesinde olduğu gibi bu kelimeye de muhtelif sıfatlar eklenmektedir. Filhakika ΚΥΠΕ'yi bu manada kabul edecek olursak bu kelimenin akraba Türk dillerinde pek çok muadilleri bulunduğunu görürüz. Meselâ Çuvaş² türkçesindeki *kibe* - elbise, *kibke* - dış elbisesi, Tatarcada³ *kep* - elbise, *köbe* - zırh gömleği, Kazan türkçesinde⁴ *kibe* - elbise, *kipek* - örtü, Kumancada *chuba*⁵ - vestis militaris ex anulis ferreis conserta ; keberimis veya chebermis⁶ - vestitus. Bu kelimelerle alâkalı olarak Osmanlı Türkçesindeki *cubbe*⁷ - dış elbisesi, zırh gömleği, eski Bulgarcadan bugüne kadar gelen *çipag* - umumiyetle elbise, zırh gömleği ve bugünkü Bulgarcada kullanılan *kepe*, *köpe*, *kebe* - kısa kollu veya kolsuz erkek ve kadın dış elbisesi, gibi kelimeleri görmekteyiz.

¹ St. Mladenoff, Kriçim kitabesi hakkında birkaç söz. SpAN LXX, 87.

² Zolotnitskiy, Kornevoy çuvaşko-ruski slovar, 7.

³ Aynı yerde, İlâveler, 33.

⁴ Radloff, Opiit slovarya turskih nareçii III, 1437, 1438?

⁵ Kuun, Codex Cumanicus, 118.

⁶ Aynı yerde, 84, 140.

⁷ St. Mladenoff, Asparuh Bulgarlarının diline ait kalıntılar. GSUIFF XVII, 232, ÇIPAG.

Bizim kitabemizde (y) ve (i) harfleri arasında bir sedayı ifade eden (Y) işareti ile yayılmış olan ΚΥΠΕ kelimesi bu sedanın telâffuzu ile Kazan ve Kuman Türkçesindeki şeniller arasında mutavassıt bir tutmaktadır. Her halde bunun manası, üzerine zırh konulan bir *üst elbisesi* olmalıdır. Bu zırh, kumaş veya deriden dikilmiş olan elbisenin üzerine madenî safihacıların dizilerek ufak halkalarla raptedilmesi veya yine madenî halkacıkların birbirine zincirleme geçirilerek kumaşa raptedilmesi suretiyle meydana getirilmiştir. İşte Kazan ve Tatar Türklerinde de rastlandığı gibi *zırh gömleği* kelimesinin manası buradan gelmektedir.

ΧΩΥΜΣΧΗ kelimesini ΚΥΠΕ'nin bir izahı gibi kabul etmemiz icabeder. Bu kelime ile, zırh gömleğinin nev'i belirtilmek istenmiştir. İhtimal bu kelimeyi, Rus dilinde bugüne kadar muhafaza edilmiş olan ve bir nevi zırh gömleği manasına gelen *yumşan* veya *yuşman* ile bağlamamız icabedecektir. Rus askeri ansiklopedisine¹ göre *yumşan* veya *yuşman* "bahtarets," e benzemektedir. Bu, göğsü, arkası ve yanları madeni safihacıklarla kaplanmış olan bir nevi zırh gömleğidir. *yumşan* ve *bahtarets*'lere 16. yüzyıla ait vesikalarda tesadüf etmekteyiz. Aynı ansiklopediye göre *bahtarets*² buna benzer şekilde yapılmış bir zırh gömleği olup uzunluğu dizlere kadar inmekte, yandan veya sol taraftan açık bulunmaktadır. Gömleği giymek için bırakılmış olan bu açıklık ipten veya deriden bağlarla iliklenmekte idi.

Madeni kısmın safihalar halinde olması bu zırh gömleğini nispeten yumuşak bir hale getirmiştir. Onun için bu gömleğin isminin de türkçedeki yumuşak veya yumjak³ sıfatı ile alâkalı bulunması muhtemeldir. Şu halde bizim kitabemizde (i) yerine (h) harfi ile yazılmış olan ΧΩΥΜΣΧΗ kelimesi tam bu manada bir zırh gömleği, yani sahifalı zırh gömleği manasına gelmektedir. (CX) harflerinin telâffuzu, kelimenin listede birinci değil, ikinci defaki yazılışından anlaşılmaktadır.

3-4. Satır ΤΩΥΛΣΧΗ: ΦΜ: (=540).

Zırh gömleğinden maada, yunanca yazılmış olan diğer iki Proto-Bulgar kitabe listelerinde *miğferden* de bahsedilmektedir.

¹ Entsiklopediya voennih i morskib gen. leten. Leera. St-Petersburg 1893, VI. 160 «Predohraniselnoe vooruženie».

² Herhalde türkçeden rusçaya geçmiş olan askeri kıyafete ait bir kelime.

³ Radloff III, 501.

Onun için bizim kitabemizde de bu kelimenin bulunması ihtimal dahilindedir. Osmanlı türkçesinde miğfer, *tulca*¹ kelimesi ile ifade edilmekte olup Kumancada buna muadil olarak *tu ga*² vardır - *casidis species quae capitis partem operit*. To sedasının (g) ile ifade edildiğine bakılacak olursa Kumancada da bu kelimenin telâffuzu Osmanlı Türkçesindeki pek yakın olmalıdır. Her halde bizim kitabemizdeki ΤΩΥΛΣΧΗ bu iki kelime ile yakından alâkalı olup aynı şekilde miğfer manasına gelmektedir. ΤΩΥΛΣΧΗ veya bunun benzeri olan ΧΩΥΜΣΧΗ kelimelerindeki (CX) harflerinin birleşmesi de muhtemel olarak (c) sedasını vermektedir. (S) harfi ile (Ş),³ (Z) ile (J),⁴ (TZ) ile (Ç)⁵ nin ifade edildiğini de gözönünde bulunduracak olursak bizim kitabemizde (CX) harflerinin (C) sedasını vermesi en kuvvetli ihtimal gibi görünür.

ΤΩΥΛΣΧΗ kelimesine kitabede daha iki yerde tesadüf edilmiştir.

Bu kelimenin Bulgar dilinde artık kaybolmuş olan *tuça* kelimesi ile yakından alâkalı olması muhtemeldir. Bu kelimeye (MCö XII, 1895, 63) te neşredilen eski bir Samokov halk türküsünde tesadüf etmekteyiz. "Gruitsa ve Marko Momçil'i yok ediyorlar,, diye tanınmış olan bu türküde 14 cü yüzyıla ait hadiselerden bahsedilmektedir. Aşağıda, türküde *tuça* kelimesinin geçtiği bazı kısımları veriyoruz:

- 77 İki yiğit karşılaştılar
Geniş bir ovada karşılaştılar
Türk Momçil'e karşı kılıcını çekti
- 80 Momçil perenova (tüylerle süslü) tuça'sını ona karşı tuttu
O tuça'yı kesemedi
Kılıcı ikiye ayrıldı
O zaman yiğit Momçil kılıcını savurdu
Türk'ü kesmek için savurdu
- 85 Türk perenova tuça'sı ile kendini korumak istedi
O perenova tuça'yı ikiye böldü

¹ Radloff III, 1437.

² Kuun, , 118.

³ Beşevlieff , 97.

⁴ Beşevlieff , , 71.

⁵ Aynı yerde 118 No. 9 satır 4, No. 23 s. 6.

Ve bu kahrolasınca Türk'ü kesti
Onu iki parçaya böldü
Ve daha sonra

- 100 Geniş bir ovada karşılaştılar
Allah belâsını veresice Ranil Mustafa
Momçil'i öldürmek için kılıcını çekti
Momçil perenova tuça'sını tuttu
O tuçayı kesemedi
Momçil Ranil'i vurmak için kılıcını çekti
- 105 Ranil perenova tuça'sını tuttu
O perenova tuça'yı kesti
Ve Ranil'i de ikiye böldü

Türkünün tetkikinden şunu anlıyoruz ki *tuça* muharibi kılıç darbesinden muhafaza eden koruyucu bir silâhtır. Tuça'nın yanında bulunan *perenova* kelimesi (pero-tüy) den yapılmış bir sıfat olup bununla kitabemizde adı geçen silâhın tüylerle süslü olduğu anlaşılmak istenmiştir (meselâ yeşil-yeşilli gibi). Halk türkülerine göre umumiyetle tüyler şapkaları süslemektedir. Halk şairleri, kahraman Krali Marko'nun kalpağını da aynalar ve tavus tüyleri ile süslü olarak tasvir etmişlerdir. Şöyle ki *tuça*'nın süslerini ifade eden sıfat bizde bunun, türkünün manasına bakıp hüküm verdiğimiz gibi, bir kalkan olmayıp kılıç darbesinden koruyan bir şapka, yani miğfer olduğu kanaatini uyandırmaktadır. Kalkan, halk türkülerinde yine kalkan olarak geçmekte ise de miğfer manasına gelen başka hiçbir kelimeyi bilmiyoruz. Sonra şunu da gözönünde bulundurmalıyız ki, eğer Momçil kılıcını düşmanın miğferine değil de kalkanına vurmuş olsaydı, türkûde hikâye edildiği gibi, onu iki kısma bölemezdi.

Tuç'a'ya mukabil Proto-Bulgarcadaki tulşi, tulçi, tulci'yi vuk-
vilk (kurt) ile mukayese ediniz.

4-5. Satır. 13 ΕΣΤΡΩΓΗΝ ΚΥΠΕ : 4 7.

Yukarıdaki satırlarda ΚΥΠΕ'den bahsetmiş bulunuyoruz. ΕΣΤΡΩΓΗΝ burada her halde zırh gömleklerinin nev'ini tayin etmektedir. Bu kelimedede tesadüf edilen (ΣΤΡ) üç sessiz harfin bir araya gelmesi türk dillerine uygun değildir. Bundan maada taşçı da kelimenin yazılışında mütereddit davranmıştır. Daha aşağıda

8 inci satırda aynı kelime (Ω) yerine (Υ) ile yazılmıştır. ΕΣΤΡΥΓΗΝ olarak yazılan ikinci şekil türk dillerine has olan vokal aheng'e tamamilen uygundur. Bütün bunlar bizde şu kanaati uyandırmaktadır ki, bu kelimenin aslının türk olması pek şüpheli olup İndo-Avrupaî dillerin birinden alınmış olması daha muhtemeldir.

Proto-Bulgarların Balkan yarımadasına gelmeden önce İndo-Avrupaî milletlerle hemhudut ve münasebettar oldukları ve Balkan yarımadasında muhtelif İndo-Avrupaî dilleri konuşan tabileri bulunduğu nazarı itibare alınacak olursa bu dillerden bazı kelimeleri benimsemiş olmaları pek tabii görünür.

Yunanca yazılmış olan Preslav kitabesinde üç çeşit zırh gömleğinden bahsedilmektedir. Bolyar'ın şahsî teçhizatından sonra gelen ikinci tip gömleklere kitabede ΣΤ(ΡΑΤΗΚ)Α ΛΟΡΗΚΗΑ denmektedir. Maalesef ΣΤ(ΡΑΤΗΚ)Α sıfatının doğruluğundan pek emin değiliz. Bu kelimenin beş harfi noksan olup yalnız başındaki (ΣΤ) ve sonundaki (Α) kat'i olarak bellidir. (ΣΤ) ile başlayan ve Türk dillerinden birine mensup olan bir kelimenin bu iki harften evvel protetik bir vokal meselâ (Ε) alacağı gözönünde bulundurulacak olursa, ΕΣΤΡΥΓΗΝ'in aynı sıfatın türkçeleşmiş şekli olduğunu ve bunun Yunanca yazılmış olan Preslav kitabesinde naşir tarafından ΣΤ(ΡΑΤΗΚ)Α olarak okunduğunu tahmin etmek mümkün olur.

İndo - Avrupaî dillerden Proto-Bulgarcaya yapılan iktibasların usulü hakkında hiçbir malûmatımız yoktur. Bunun için yunanca yazılmış olan Preslav kitabesinde ΣΡΑΤΗΚΑ diye tahmin edip okuduğumuz kelimenin Proto-Bulgarcadaki ΕΣΤΡΩΓΗΝ kelimesini veya (ΣΤ) harfleri ile başlayan başka bir kelimeyi meydana getirip getirmediğini bilemiyoruz.

5 - 6. satır. ΤΩΥΡΤΩΥΝΑ ΠΗΛΕ ΖΩΠΑΝ

Baştaki ΤΩΥΡΤΩΓΝΑ kelimesinin jupan'ın ¹ adı olması mümkün olduğu gibi Tardu ² ve Turgun ³ isimleri de buna benzemektedirler. Bilhassa ikinci isimdeki (g) harfi kopye edenin hatasından dolayı yazılmış bir (g) olmayıp aslında (t) ise bu benzerlik daha

¹ Unvanlar ve has isimler. Mladenoff'un «Kriçim kitabesi hakkında birkaç söz» adlı eserine bak.

² V. N. Zlatarski, Bulgar Devletinin Tarihi I, 81 ve 83.

³ Moravesik, Byzantinoturcica II, 268 Budapest 1943.

çok belirmiş olur. Fakat bir Proto-Bulgar kitabesinde ΟΣΛΑΒΝΑΣ¹ şekli ile tanıdığımız ΟΣΛΑΒΝΑ ismi gibi bu ismin de ΤΩΡΤΩΥΝΑ olması en yakın ihtimaldir.

İsim ile unvan arasında bulunup herhalde vazifesi bu ikisini birbirine bağlamak olan kelime bize (zera tarkan) (oğlu tarkan) v. s. gibi iki kelimedenden ibaret olan bazı Proto-Bulgar unvanlarını hatırlatmaktadır. Bunu, Tatarcada² ve Çuvaşçada tesadüf edilen ve "hüküm sürüyorum, idare ediyorum,, manasına gelen "nuλ-pil,, fiili ile, buna akraba olan kelimelere bağlamak mümkündür. Bu fiille alâkalı olan *pilic* - hüküm sürmek, mevki, makam,, kelimesi vardır. Fakat ΠΗΛΕ 'ye en yakın olan kelime mertebe manasına gelen "nuλα,,³ dır.

ΖΩΠΑΝ (Jupan) unvanı bizim kitabemizde (O) yerine (Ω) ile yazılmıştır. Bazı âlimler bu kelimenin aslının islâvca olduğunu kabul ederler⁴.

9-10. Satır. ΑΛΧΑΣΗ ΚΥΠΕ ; Α : ΧΩΥΜΣΧΗΝ : Α :

ΑΛΧΑΣΗ her halde ΕΣΤΡΩΓΗΝ ve ΧΩΥΜΣΧΗ gibi ΚΥΠΕ'ye ait bir sıfattır; bu ibareyi takip eden rakkamın küçüklüğüne bakılacak olursa burada jupan'ın şahsi techizatından bahsedildiğine hükmetmek icabeder. Yunanca yazılmış olan Preslav kitabesinde (naşirine göre) ismi kitabenin baş kısmı ile kaybolmuş olan bir şahsa ait techizat en evvel yazılmış bulunmaktadır. Bu eşyanın yanındaki rakkamlar küçüktür. Zırh gömleklerinin sayısı belli değildir. Fakat miğferlerin sayısı belli olup 2 dir. Bununla beraber, yine naşire göre, miğferleri ifade eden kelimenin, yalnız son iki harfi belli olup diğerleri mevcut değildir (ΚΑΣΗ)ΑΗ. Eğer kitabemizde sözü geçen üç nevi zırh gömleği yunanca yazılmış olan Preslav kitabesinde bahsedilenlerin aynı iseler ΑΛΧΑΣΗ birinci tip, ΕΣΤΡΩΓΗΝ ikinci ve ΧΩΥΜΣΧΗ kelimesinin de üçüncü tip zırh gömleğini ifade etmesi icabeder.

ΑΛΧΑΣΗ ile Türkçedeki *halka* kelimesi arasında bir alâka bulunması ihtimal dahilindedir. Arapçada da *halka*, Farsçada

¹ Beşevlieff 41 ve 4.

² Radioff, 1435 ten II. Mukayese ediniz: «jypr ΠΗΛΑΨΑΗ ΚΑΠΗ»-Hakan milletini idare ediyor».

³ Aynı yerde, 1337.

⁴ Miklosich, Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen, Wien 1886.

helke olarak tesadüf edilen bu kelime, Çuvaşça ve Çeremişçe'deki ¹ *alga*-küpe kelimesi ile sıkı sıkıya alâkalıdır. Kazan Türkçesindeki ² *alkali*, *alkasiman*-halkalı, halka şeklinde kelimeleri de aynı kelimedenden çıkmıştır. Şu halde ΑΛΧΑΣΗ'nin de *halkalı* manasına gelmesi muhtemel olup kitabemizde birçok halkaların birbirine geçirilmesinden hasıl olmuş bir zırh gömleğinden bahsediliyor demektir.

Metnin son kelimesi olan ΧΛΩΥΓΒΡΗΝ'de jupan'ın şahsi teçhizatına ait bir eşyayı ifade etmektedir. Kitabede her cins zırh gömleğinden sonra miğferlerden bahsedildiğine bakılacak olursa bu kelimenin de bir cins miğferi ifade ettiği akla gelebilir. Fakat akraba dillerde bu kelimenin benzerlerine tesadüf edilemediği için daha kat'i bir şey söylemeğe imkân olmayıp bizce meçhul kalmaktadır.

Maalesef kitabemizdeki lisanın grameri hakkında kat'i hiçbir şey söylemeğe imkân yoktur. Dikkat nazarımızı çeken ve şüphe götürmeyen bir şey varsa o da fiil şekillerinin bulunmayışıdır. Bununla alâkalı olarak şu noktayı da belirtmemiz icabeder ki birçok Proto-Bulgar kitabelerinin başında "yubigi kan Omortag,, ibaresinde umumiyetle fiil bulunmamaktadır ³. Belki de bizim kitabemizde fiil şekillerinin bulunmayışının sebebi Proto-Bulgar dilinin, fikirleri fiile lüzum kalmadan ifade edebilmek gibi bir hususiyetine dayanmaktadır. Diğer taraftan fiilin ihmal edilmiş olması bizim kitabemizin pratik karakterinden de ileri gelmiş olabilir. Çünkü bu, iki bolyara emanet edilmiş olan devlet mallarının bir listesidir.

Enteresan olan diğer bir cihet te kitabedeki eşya isimlerinin, Türkçede olduğu gibi, müfret olarak sayılmaları ve nominatif halde bulunmalarıdır.

Bütün buraya kadar bahsedilenlerden şu neticeyi çıkarabiliriz ki, kitabemizde birçok noktaların izah edilmemesine rağmen esas manasına nüfuz etmek mümkündür. Preslav'da yeni keşfedilen kitabenin bir harb teçhizatı listesi olduğu aşikârdır. Bu kitabe, Yunanca yazılmış olan Preslav ve Şabla kitabe-listeleri ile beraber, hususî manası olan bir abide grubunu teşkil etmektedir. Bu

¹ Zolotnitskiy, 3.

² Kazan Üniversitesinin Tarih, Etnog. ve Etnoloji dergisi 1892.

³ Radloff, I, 390.

şekilde kitabe-listelere yalnız bizde tesadüf ediliyor. Her halde miğferlerin, zırh gömleklerinin ve diğer teçhizatın tam sayıları ile gösterilmeleri, silâh depolarında bulunan harb levazımının sık sık kontrolünü icap ettiren devletin menfaati bakımından lüzumlu idi. Bu kitabe-listelerin işlenmesi ve dikilmesi uğrunda sarfedilen gayretler eski Bulgar Devletindeki sert askerî disiplini ve mes'uliyet duygusunun derinliğini göstermektedir.

Kitabemiz, eski Bulgar Devletinin teşkilâtına ait bazı teferruat üzerine aydınlık serpmekte ve bolyarların meratip silsilesi hakkında fikir edinmemize yardım etmektedir. Bu suretle "içirgu boil'e 1400, halbuki "jupan'a,, yalnız 40 miğfer emanet edildiğini öğreniyoruz. İçirgu boil'in 900 kadar zırh gömleği bulunduğu halde jupan'ın 21 tane olup bu rakkama kendi şahsî teçhizatının da dahil olması muhtemeldir. Hatta jupan'ın teçhizatı, Şabla kitabesinde 45 miğfere ve 3 zırh gömleğine malik olduğu zikredilen, "bogatur bagain,,inkinden de azdır.

Muhtelif cins zırh gömleklerinin ordunun muhtelif sınıfları tarafından kullanılmış olması pek muhtemeldir. Kitabemizde görüldüğü gibi her nevi zırh gömleğinden sonra miğferlere ait bir rakam verilmektedir. Her halde miğferlere ait rakkamların ayrı ayrı verilmesi, cinsi belli olan muayyen sayıdaki zırh gömleğine kaç tane miğfer isabet ettiğini göstermek içindir. Meselâ ΧΩΥΜΣΧΗ-ΚΥΠΕ tipinde 455 zırha malik olan bir birliğin 540 miğfer'i vardır. ΕΣΤΡΩΓΗΝ ΚΥΠΕ tipindeki zırh gömlekleri ile miğferler arasındaki münasebet ise başkadır. Bunlarda miğferlerin sayısı daima zırhların iki mislidir. Bu suretle içirgu boil'e 427 zırh ve 854 miğfer, jupan'a 20 zırh ve 40 miğfer emanet edilmiş oluyor. Bundan şu neticeyi çıkarabiliriz ki, bu tip zırhlara malikolan ordu birliklerinin iki misli miğfer'e ihtiyacı vardır ; yani askerlerin yalnız yarısı zırh gömleği giymiştir, binaenaleyh ağır teçhiz edilmişlerdir. Diğer yarısı ise hafif teçhiz edilmiştir.

Kitabemizde sonuncu tip zırh gömleği olan ΑΛΧΑΣΑ ΚΥΠΕ jupan'ın şahsî teçhizatı gibi görünmektedir. Şu halde bunun bir subay gömleği olması icabeder.

Jupan unvanının menşeinin islâvca olması muhtemel olup bununla alâkalı olarak şunu da ilâve edebiliriz ki, bu şahsa emanet edilen zırh gömleği tipinin de aslının İndo-Avrupaî olması ihtimal dahilindedir.

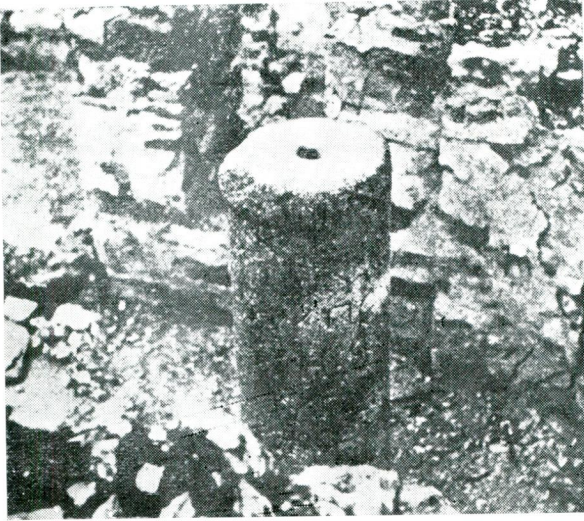
Kitabe hakkında verilen az veya çok tatmin edici olan bütün bu izahat, onun Birinci Bulgar Çarlığının tarihine ait bir kaynak olarak önemini belirtmektedir. Fakat kitabemizin büyük kıymeti maziden naklettiği vakıalarda değil, Proto-Bulgar dilini bize tanıtmaktadır. Her şeyden evvel yeni keşfedilen Preslav kitabesi Proto-Bulgar dilinin bazı türk dilleri (Çuvaşça, Tatarca, Kumanca, ve hatta Osmanlı Türkçesi) ile olan akrabalığını bir defa daha teyit etmektedir. Bundan daha önemli olarak şu ciheti de anlıyoruz ki, Proto-Bulgar dili, Bulgarların Balkan yarımadasında yerleşmelerinden ve Birinci Bulgar Çarlığının kurulmasından sonra da konuşulmağa devam etmiştir. Kitabenin bu şekilde tarihlendirilmesi meseleyi oldukça enteresan kılmaktadır.

Bu makalenin başlangıcında bahsettiğimiz epigrafik özellikler kitabemizi diğer Proto-Bulgar kitabelerine bağlamaktadır. İşte bu sebeptendir ki kitabemizin M. s. IX uncu yüzyıla ait olduğunu düşünebiliriz.

Tarihin daha fazla kat'ileşmesi için onun keşfedildiği mevkii gözönünde bulundurmak icabeder. Kitabe Preslav'ın yakınlarında bir yerde meydana çıkarılmıştır. Yalnız burada mı dikilmiş yoksa başka yerden mi getirilmiş olduğunu bilemiyoruz. Preslav'da buna benzer, fakat Yunanca yazılmış bir kitabe-listesinin daha bulunuşu, bu gibi abidelerin burada dikilmiş olduğunu göstermektedir. Çünkü Omortag zamanında Preslav büyük bir Proto-Bulgar merkezi olarak inkişaf etmiş olup kitabemizin de Omortag'ın saltanatı ile I inci Boris zamanında İslâv alfabesinin kabulü arasındaki devrede dikilmiş olması muhtemeldir. Bu da bize Proto-Bulgar dilinin IX uncu yüzyılın birinci yarısının sonlarında da konuşulmağa devam ettiğini göstermektedir. Bahsedilen müddet zarfında bu dilde yalnız konuşulmağa değil, aynı zamanda yazılmağa da devam edilmiştir ki, buna Bulgar Çarlığının İslâv tebaası arasında tesadüf etmiyoruz. Şu halde nasıl olmuştur da Makedonyalı İslâvların dili yazı dili olarak kabul edilmiştir? Niçin Bulgar Hanları kendi ana dil ve yazılarını resmî dil ve yazı olarak devam ettirememişlerdir? Bu soruların cevabı açık ve basittir. Makedonyalı İslâvların dillerinin yazı dili olarak kabul edilmesi güneye ve batıya tamamiyle İslâvlarla meskûn olan sahalara kadar genişlemiş olan I inci Bulgar Çarlığının pek çok olan İslâv tebaasını cezbediyordu. Proto-Bulgar dilinin yazı dili olarak kabul edilmesi, İslâv alemine karşı Bulgar

Kırallığını ve Bizansı siyaset bakımından müsavi mevkiye koyabilirdi. Aynı zamanda Yunanca'nın uzun senelere dayanan an'anesi ve geniş kültür mazisi tercih sebebi olabilirdi. İslâv dilinin yazı dili olarak kabul edilmesi o zamanki Bulgar Krallığını teşkil eden her iki unsura da uygun görünmüştür. Çünkü Proto - Bulgarlar siyasette ve islâvlar kültür şahasında hâkim oldular.

Millî yazı fikri Bulgar devletinde çok erken başlamıştır. Bunu yalnız bizim kitabemizden değil, Sen - Mikloş definesine ait kaplardan biri üzerine Yunan harfleri ve Bulgar dili ile yazılmış kitâbeden de anlıyoruz. Bizim kitabemizden 50 sene kadar sonra aynı hanedana mensup olan bir Hakan tarafından İslâv yazısı millî yazı olarak kabul edilmiştir. Fakat çok muhtemeldir ki, millî yazı meydana getirmek için ilk tecrübe ve teşebbüsleri Proto-Bulgarlar uzak yurtlarından beraberlerinde getirmişlerdir. Böyle bir şeyi düşünebilmek için Sen-Mikloş definesine ait birçok kapların üzerinde ve bizim bazı kaya kitabelerimizdeki okunamayan hususî bir yazı ile yazılmış olan kitabeleri gözönünde bulundurmak icabeder. Bu yazılar bir dereceye kadar Uygur rüniklerini hatırlatmaktadırlar.

Res. 1 — Preslav'da «Byal bryag» kilisesinin mihra-
bında üzerine Proto-bulgar kitabesinin
kazılmış olduğu sütün.

ZHTKWHHT ZHPΓ
WYBWAYΛEXWYM
CCHKYΠE:YNE:TW
YΛCXH:ΦM:ECTPW
ΓHNKYΠE:YKZ:TW
YΛCXH:OONΔ:TWYPT
WYNAPHΛEZWPAN
ECTPYΓHNKYΠE:K:
TWYΛCXH:M:AXACH
KYΠE:A:XΛWYBPH'N:A:

Res. 2 — Preslav'da «Byal bryag» kilisesinin mi-
rabında bulunan Proto-bulgar kitabesi

